

AGATA KLIMEK-ZDEB*

Projekt Podziemna Nowa Huta. Zimnowojenne schrony a interpretacja dziedzictwa

Streszczenie. Projekt Podziemna Nowa Huta ma na celu udostępnienie kilku nowohuckich schronów z okresu zimnej wojny do celów wystawienniczych. Celem artykułu jest analiza wykorzystania sposobów interpretacji dziedzictwa w zakresie ekspozycyjnym i edukacyjnym tego projektu. W badaniach wykorzystano metodę *desk research* oraz obserwację uczestniczącą. Zaprezentowane informacje dotyczące historii projektu, jego założeń, scenariusza, realizacji, działań mu towarzyszących oraz informacje z zakresu historii schronów przeciwlotniczych w Polsce i na terenie Nowej Huty były gromadzone przez autorkę tekstu podczas jej czynnego udziału w projekcie. 28 lutego 2019 r. udostępniono do zwiedzania pierwszy schron (pierwszy etap realizacji projektu), w którym przygotowano wystawę „Stan zagrożenia”. Towarzyszą jej wydarzenia edukacyjne: oprowadzania, lekcje muzealne, spacer, warsztaty. W planach są kolejne wystawy, a także nowe wyzwania edukacyjne. Omówione w artykule zagadnienia pozwalają zauważyć, że cele i realizacja projektu są mocno osadzone w teorii interpretacji dziedzictwa, a Podziemna Nowa Huta stanowi propozycję o dużym potencjale.

Słowa kluczowe: schron, interpretacja dziedzictwa, zimna wojna, Nowa Huta, wystawa, edukacja, zagrożenie, bezpieczeństwo

Kody JEL: Z10; Z11

Sugerowane cytowanie: Klimek-Zdeb, A. (2021). Projekt Podziemna Nowa Huta. Zimnowojenne schrony a interpretacja dziedzictwa. *Studia Periegetica*, 4(36), 29-47. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.7091>

* Muzeum Nowej Huty – oddział Muzeum Krakowa (Polska), e-mail: a.klimek-zdeb@muzeumkrakowa.pl, orcid.org/0000-0002-0847-2454

1. Wprowadzenie

Interpretacja dziedzictwa jest aktywnością edukacyjną, która zakłada nie tylko przekazywanie wiedzy, ale też inspirowanie odbiorcy, odwoływanie się do jego osobistych doświadczeń, dostarczanie emocji¹. Za jednego z ojców współczesnej interpretacji uznaje się Freemana Tildena, który w swojej książce pt. *Interpreting Our Heritage*, wydanej w 1957 r. (pol. wyd. Tilden, 2019), opisał główne założenia i potencjał interpretacji, a także sformułował sześć zasad, które do dziś stanowią kanon w tym obszarze działań. Podstawy teoretyczne interpretacji dziedzictwa zostały rozwinięte i zmodyfikowane przez innych badaczy (zob. m.in. Beck i Cable, 2002; Moscardo, Ballantyne, i Hughes, 2007), a postęp badań i dynamiczne zmiany zachodzące we współczesnym świecie przyczyniają się do ciągłego rozwoju tej dziedziny².

Współczesne standardy interpretacji określa siedem zasad opublikowanych przez ICOMOS (International Council on Monuments and Sites – Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc) (Mikos v. Rohrscheidt, 2019, s. 65-66) w poświęconym tej problematyce dokumencie *The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites* (ICOMOS, 2008). Bogaty jest też obszar wydawniczy poradników dla interpretatorów – ukazują się również publikacje w języku polskim (Hajduk i in., 2014; Mikos v. Rohrscheidt, 2014; Zarzycka, 2016), a także obszar szkoleń – tu warto przywołać ofertę szkoleń Małopolskiego Instytutu Kultury, opartą na metodyce interpretacji dziedzictwa Interpret Europe.

Pośród rodzimych przykładów atrakcji turystycznych stworzonych na podstawie teorii interpretacji dziedzictwa można wskazać m.in. ofertę zwiedzania Ostrowa Tumskiego w Poznaniu, organizowaną przez Bramę Poznania (Interaktywne Centrum Historii Ostrowa Tumskiego) oraz ofertę ekspozycyjną i edukacyjną Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku. Do tego grona należy też projekt Podziemna Nowa Huta, który dotyczy udostępnienia kilku zimnowojennych schronów w Nowej Hucie do celów wystawienniczych.

Celem niniejszego artykułu jest analiza wykorzystania sposobów interpretacji dziedzictwa w zakresie ekspozycyjnym i edukacyjnym Podziemnej Nowej Huty³.

¹ Zestawienie współczesnych definicji interpretacji dziedzictwa – zob. Nowacki (2020).

² Szerzej o rozwoju badań nad interpretacją dziedzictwa, o głównych ośrodkach i badaczach oraz o najważniejszych problemach podejmowanych w tym obszarze – Mikos v. Rohrscheidt (2019).

³ Niniejszy tekst powstał na potrzeby wystąpienia pt. „Projekt Podziemna Nowa Huta. Zimnowojenne schrony a interpretacja dziedzictwa” podczas konferencji „Interpretacja dla ochrony dziedzictwa. Wartości (2021)”, zorganizowanej przez Poznańskie Centrum Dziedzictwa w dniach 21-22 października 2021 r.

2. Metoda

W badaniach wykorzystano metodę *desk research* i obserwację uczestniczącą. Zaprezentowane w tekście informacje dotyczące historii projektu Podziemna Nowa Huta, jego założeń, scenariusza, realizacji projektu oraz działań mu towarzyszących były gromadzone przez autorkę tekstu podczas jej czynnego udziału w projekcie. Autorka od 2017 r. jest członkinią zespołu scenariuszowego przy projekcie, od 2018 r. odpowiada za projekt pod względem merytorycznym, jest kuratorką wystawy otwartej w 2019 r. jako pierwszy etap projektu i aktywnie działa w tym obszarze jako pracownica Muzeum Krakowa. Ponadto przedstawione w tekście informacje dotyczące historii schronów przeciwlotniczych w Polsce i na terenie Nowej Huty są wynikiem kwerendy literatury i analizy materiałów archiwalnych, które zostały wykonane w trakcie prac nad projektem.

3. Schrony przeciwlotnicze jako atrakcje turystyczne

Na początku lat 50. XX w. w związku z zagrożeniem zimnowojennym władze PRL przystąpiły do budowy schronów przeciwlotniczych na terenie kraju (zob. Uchwała nr 858/52, 1952). Lokalizowano je w nowo powstających budynkach w 72 miastach, które uznano za najbardziej narażone na atak. Warto zaznaczyć, że mimo rozwoju zbrojeń atomowych w ciągu lat 50. XX w. schrony budowane w Polsce w tym okresie nie były przystosowane do ochrony przed atakiem jądrowym. Do opracowania takiej koncepcji przystąpiono dopiero w drugiej połowie dekady (Mierzwa, 2015, s. 146-147). Jednocześnie zaczęto ograniczać inicjatywę budowy schronów – w 1958 r. zmniejszono do 30 liczbę miast, w których miały powstać (Uchwała nr 34/58, 1958), a już w 1960 r. całkowicie zarzucono przedsięwzięcie (Uchwała nr 253/60, 1960). W późniejszych latach budowano je tylko w bardzo ograniczonym zakresie.

Inwestycja zbiegła się w czasie z budową Nowej Huty – dzielnicy Krakowa, stąd w latach 1953-1960 na jej terenie powstało ponad 250 schronów przeciwlotniczych. Większość z nich zlokalizowano w podpiwniczeniach bloków mieszkalnych, kilkadziesiąt pod budynkami użyteczności publicznej i kilkadziesiąt na terenie zakładów pracy (głównie Huty im. Lenina) (zob. rys. 1). Niektóre schrony przetrwały do dzisiaj w stanie oryginalnym. Są one postrzegane jako tajemnicze, niezwykle pozostałości po minionej epoce. Intrygują zarówno mieszkańców dzielnicy, jak i turystów.

4. Projekt Podziemna Nowa Huta – początki

Od 2015 r. trwają prace nad projektem Podziemna Nowa Huta, mającym na celu udostępnienie kilku nowohuckich schronów do celów wystawienniczych⁴. Działania te od samego początku prowadziło Muzeum PRL-u, zlokalizowane w budynku dawnego nowohuckiego kina Światowid. Dnia 1 marca 2019 r. Muzeum PRL-u i Muzeum Historyczne Miasta Krakowa połączyły się w Muzeum Krako-

Rys. 1. Mapa obrazująca rozmieszczenie schronów na terenie Nowej Huty (materiały Muzeum Krakowa)

wa, w wyniku czego budynek Światowida stał się siedzibą Muzeum Nowej Huty – oddziału Muzeum Krakowa, które obecnie czuwa nad projektem.

Podjęcie tematu schronów przez muzeum zaowocowało otwarciem 18 września 2015 r. wystawy „Atomowa Groza. Schrony w Nowej Hucie”⁵ (zob. rys. 2),

⁴ Projekt finansowany przez Gminę Miejską Kraków.

⁵ Kierownik projektu: Ryszard Kozik, scenariusz i teksty: Zbigniew Semik, Tomasz Mierzwa, aranżacja plastyczna: dr Łukasz Sarnat, prezentacje multimedialne: Szymon Szynklar, zdjęcia: Dariusz Krzyształowski, rysunki: Andrzej Zaręba. Wystawa przygotowana we współpracy z Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii Rawelin.

Rys. 2. Fragment wystawy „Atomowa groza. Schrony w Nowej Hucie” w Muzeum Nowej Huty (fot. Tomasz Kalarus, wł. Muzeum Krakowa)

zlokalizowanej w podziemiach budynku dawnego kina Światowid. Ekspozycja, wciąż czynna, rozpoczyna się opowieścią o propagandzie 2. połowy XX w. oraz o zimnej wojnie. Dalsza narracja jest skoncentrowana przede wszystkim na historii obrony cywilnej i budownictwa schronowego w PRL oraz specyfice infrastruktury schronowej w Nowej Hucie. Najważniejszą częścią wystawy jest przestrzeń schronu przeciwlotniczego.

W latach 2015-2016 przeprowadzono prace koncepcyjne oraz studium wykonalności, pozwalające na wskazanie lokalizacji, które może obejmować projekt Podziemna Nowa Huta, biorąc pod uwagę m.in. sytuację formalno-prawną, dostępność obiektów i stan zachowania poszczególnych schronów (Pasternak, 2018, s. 42-47). W tym miejscu warto podkreślić, że budowane w Polsce (i samej Nowej Hucie) w latach 50. XX w. schrony przeciwlotnicze, przeznaczone dla ludności cywilnej, nie przypominały spektakularnych, znakomicie wyposażonych budowli

ochronnych, jakie wyobraża sobie wielu z nas. Większość z nich (poza obiektami o specjalnym przeznaczeniu) składała się z pomieszczeń, w których miały się znajdować ławki, prycze i zapasy wody, z toalet z umywalkami, z przedsionków zabezpieczonych dwoma parami specjalnych drzwi, pomieszczenia wyposażonego w zespół filtrowentylacyjny oraz z wyjścia ewakuacyjnego, prowadzącego poza obszar budynku. Co równie istotne, wnętrza schronów pod budynkami mieszkalnymi były często dzielone ściankami działowymi i wykorzystywane do bieżących potrzeb⁶. Zakładano, że w razie ogłoszenia stanu zagrożenia pomieszczenia zostaną w ciągu 3 dni doprowadzone do stanu pożądanego. W tym czasie miało także zostać uzupełnione wyposażenie (głównie ławki) (Mierzwa, 2015, s. 152). Sprowadza się to do jednego wniosku – na co dzień objekty te nie były w pełni przygotowane do spełniania funkcji ochronnych. Także lokalizacje, które objął projekt Podziemna Nowa Huta, cechuje podobny, powtarzalny układ. Taki stan rzeczy miał istotny wpływ na przyjęte założenia scenariuszowe i aranżacyjne.

5. Schrony Nowej Huty – dziedzictwo zimnej wojny

W czerwcu 2017 r. podpisano umowę z firmą Inteoria Inga Olszańska oraz Fundacją Plenerownia na scenariusz i projekt aranżacji. Powstałe dokumenty są wynikiem wielu spotkań i dyskusji między autorami a zespołem pracującym nad projektem z ramienia muzeum. Materiały zostały przygotowane na podstawie teorii interpretacji dziedzictwa, opracowanej przez Freemana Tildena. Przyjmując takie założenie, twórcy scenariusza przedstawili nowohuckie schrony jako element dziedzictwa kulturowego, które ilustruje pewien okres w dziejach Polski i świata, a zarazem budzi refleksje nad procesami zachodzącymi w naszym otoczeniu (Zarzycka 2017, s. 2). Zaproponowali rozwiązanie nieograniczające się do przekazywania wiedzy o schronach czy też zimnej wojnie, lecz oparte na różnych środkach przekazu i umożliwiające różnorodną interakcję (Zarzycka 2017, s. 3). Dla wystawy obejmującej wybrane lokalizacje przyjęto tytuł „Schrony Nowej Huty – dziedzictwo zimnej wojny”. Jego znakomitym uzasadnieniem i rozwinięciem są słowa autorki scenariusza, Katarzyny Zarzyckiej:

Użycie słowa „dziedzictwo” w stosunku do schronów ma istotne znaczenie, gdyż nadaje im wartości, jaką powszechnie wiążemy z dziedzictwem kulturowym. Słowo to najlepiej odnosi się zarówno do warstwy materialnej, którą dysponujemy, oraz elementów niematerialnych, jakie się ze schronami wiążą. Ma charakter uniwersalny, zrozumiały dla szerokiego grona ludzi. Wyznacza pewien poziom

⁶ Dopuszczano wykorzystanie tych przestrzeni na piwnice lokatorskie, suszarnie itp. (Wiatrowski i in., 1968, s. 172-173).

Rys. 3. Zespół filtrowentylacyjny. Fragment wystawy „Stan zagrożenia” w schronie na os. Szkolnym 37 (fot. Tomasz Kalarus, wł. Muzeum Krakowa)

i ton narracji, pozwalając zainteresować i zaprosić do odkrywania schronów na różnych płaszczyznach. Dodanie określenia, że jest to dziedzictwo zimnej wojny, sprawia, że zasób ten staje się czytelny dla ludzi z całego świata, sytuuje go w czasie, a także mocno eksponuje w kontekście Nowej Huty i jej historii. (Zarzycka 2017, s. 2)

Wystawa będzie mieć charakter modułowy. Z jednej strony ma stanowić całość pt. „Schrony Nowej Huty – dziedzictwo zimnej wojny”, składającą się z ekspozycji w kilku lokalizacjach. Z drugiej zaś strony poszczególne ekspozycje będą osobnymi częściami, elementami układanki, które będzie można zwiedzać zgodnie z indywidualnymi preferencjami⁷. Takie założenie pozwala również na poszerzenie

⁷ Należy zaznaczyć, że powstały w 2017 r. scenariusz, wobec konieczności dostosowania planowanej ekspozycji do aktualnych potrzeb i możliwości realizacyjnych, jest poddawany modyfikacjom, jednak nie ingerują one w zasadnicze cele i założenia ekspozycyjne.

projektu o kolejne lokalizacje w przyszłości. Opisana koncepcja stwarza możliwość ukazania wielowymiarowości podjętego tematu, co znajduje uzasadnienie w piątej zasadzie interpretacji Tildena (2019): „Interpretacja powinna mieć na celu przekazanie wizji całości, a nie tylko części. Jej adresatem powinien być człowiek w całej swojej złożoności”. Także ICOMOS (2008) wskazuje, że interpretacja powinna nawiązywać do szerszych kontekstów i okoliczności społecznych, kulturowych, historycznych i przyrodniczych.

Każdy ze schronów objętych projektem zostanie doprowadzony do pierwotnego stanu (zob. rys. 3), a zachowane elementy konstrukcji i wyposażenia będą odpowiednio oznakowane. Stworzona narracja i aranżacja odróżnić się będą od oryginalnej przestrzeni nowoczesną stylistyką. Warto wspomnieć, że konieczność należytego uszanowania miejsc dziedzictwa kulturowego została podkreślona w dokumencie ICOMOS (2008).

Centrum Podziemnej Nowej Huty (os. Szkolne 22) z ekspozycją „Schrony w Nowej Hucie – duch miejsca, duch czasu” znajdzie się w obiekcie, gdzie do dyspozycji muzeum pozostaje zarówno schron pod budynkiem, jak i wyższe kondygnacje. Na parterze zostaną przygotowane segmenty wprowadzające poświęcone zimnej wojnie („duchowi czasu”) i Nowej Hucie („duchowi miejsca”) oraz budownictwu schronowemu (zob. rys. 4). W samym schronie planowany jest m.in. segment z pytaniami skierowanymi do zwiedzających, np.: „Jak wykonać sztucz-

Rys. 4. Wizualizacja fragmentu wystawy planowanej w centrum Podziemnej Nowej Huty (materiały Muzeum Krakowa)

ne oddychanie u osoby dorosłej?”, „Czy potrafisz użyć gaśnicy?”, „Czy pamiętasz numery telefonów do swoich najbliższych?”, „Co spakowałbyś, mając 5 minut na ewakuację z domu?”. Celem takiego zorganizowania przestrzeni jest to, by odbiorca, po zapoznaniu się z kontekstem budowy schronów w czasie zimnej wojny, dostrzegł, że problem przygotowania się na sytuacje awaryjne jest wciąż istotny, oraz by zastanowił się nad swoim przygotowaniem do nich (Zarzycka 2017, s. 50). Zabieg wpisuje się szczególnie w pierwszą i czwartą zasadę interpretacji Tildena (2019): „Interpretacja będzie jałowa, jeśli nie połączy tego, co prezentuje lub opisuje, z osobowością i doświadczeniem odbiorcy”; „Głównym celem interpretacji nie jest nauczanie, lecz pobudzanie do myślenia”. Sformułowane w ten sposób pytania mogą też skłonić zwiedzających do poszerzenia swoich kompetencji np. w zakresie pierwszej pomocy, co wpisuje się w jeden z celów interpretacji, jakim jest zachęcanie odbiorcy do pogłębiania swojej wiedzy (Beck i Cable, 2002).

W kolejnej lokalizacji (os. Szkolne 9) znajdzie się ekspozycja „Wokół atomu”, a w niej segment „Atom: wróg... czy przyjaciel?”, poświęcony problematyce wykorzystania atomu oraz skłaniający do refleksji nad korzyściami i zagrożeniami, jakie niesie za sobą rozwój nauki i technologii (Zarzycka 2017, s. 41). Koncepcja ta wiąże się mocno z czwartą zasadą interpretacji Tildena (2019). Druga część ekspozycji będzie dotyczyć ery nuklearnej w popkulturze. Prawdopodobnie każdy z odbiorców znajdzie tam znajome treści w postaci odniesień do muzyki, filmów, książek, gier itp., co z kolei może rozbudzić w nim dalsze skojarzenia w tym obszarze. Pozwoli mu także dostrzec i zrozumieć, jak problematyka atomu oraz zimnej wojny oddziaływała i oddziałuje na obszar popkultury (Zarzycka 2017, s. 45). Zabieg wpisuje się szczególnie w drugą zasadę interpretacji Tildena (2019): „Samo podanie informacji nie jest interpretacją. Interpretacja to ujawnianie znaczeń ukrytych pod informacją. Choć interpretacja zawsze zawiera element informacji, są to dwie odrębne kategorie”.

6. Wystawa „Stan zagrożenia” – pierwszy etap projektu

Jedyną wykonaną dotąd ekspozycją, a zarazem pierwszym etapem projektu, jest wystawa stała „Stan zagrożenia”⁸, otwarta 28 lutego 2019 r., która funkcjonuje

⁸ Kierownicy projektu: Adam Świerż (2015-2018), Anna Wdzięczny (2018-2019); nadzór nad realizacją projektu: Jacek Salwiński; koordynatorzy projektu: Anna Pasternak (2017-2018), Katarzyna Szepieniec (2018-2019); kurator wystawy: Agata Klimek; scenariusz wystawy: Inga Olszańska Inteoria, Fundacja Plenerownia; zespół scenariuszowy: Agata Klimek, Ryszard Kozik, Maciej Mieźian, Zbigniew Semik, Maria Wąchała-Skindzier; projekt aranżacji wystawy: Inga Olszańska Inteoria; projekt budowlany: Ambient-Studio Projektowe Piotr Gara; opieka plastyczna i prace graficzne: Koza Nostra Studio sp. z o. o.; prezentacje multimedialne: Jakub Leszko /Pracetwórcze.pl.

Rys. 5. Diorama przedstawiająca kraba pustelnika. Fragment wystawy „Stan zagrożenia” w schronie na os. Szkolnym 37 (fot. Tomasz Kalarus, wł. Muzeum Krakowa)

jako Podziemna Nowa Huta – filia Muzeum Nowej Huty (schron pod Zespołem Szkół Mechanicznych nr 3, os. Szkolne 37). Składa się z czterech segmentów⁹. Pierwsza sala dotyczy potrzeby schronienia się przed zagrożeniem naturalnym, przed przeciwnikiem, co jest czymś zupełnie instynktownym i normalnym, zarówno dla zwierząt, jak i ludzi. W tym segmencie wystawy znajdują się dioramy i filmik, które pokazują, jak różne mogą być sposoby i formy schronienia. Można tu zobaczyć m.in. mrowisko, żółwia chowającego się w swojej skorupie, lisa wyglądającego z nory, igloo czy twierdzę (zob. rys. 5 i 6). Celem takiego zorganizowania przestrzeni jest to, by zwiedzający zrozumiał ideę schronu i dostrzegł szeroko pojęte „schrony” w otoczeniu (Zarzycka 2017, s. 35), co wpisuje się szczególnie w drugą zasadę interpretacji Tildena (2019). Sala „Potrzeba schronienia” cieszy się szczególnie zainteresowaniem wśród młodszych odbiorców. Zarówno w przypadku rodzin, jak i grup zorganizowanych dzieci często nie mogą się oderwać od wizjerów, przez które oglądają dioramy. Podczas zajęć z edukatorem zastanawiają się nad wspólnym mianownikiem, który łączy wszystko, co zaobserwowali. Taki zabieg stanowi też doskonały punkt wyjścia do rozmowy

⁹ Szerzej o poszczególnych przestrzeniach wystawy i ich zawartości merytorycznej: Klimek (2019).

Rys. 6. Diorama przedstawiająca igloo. Fragment wystawy „Stan zagrożenia” w schronie na os. Szkolnym 37 (fot. Tomasz Kalarus, wł. Muzeum Krakowa)

o tym, co jest potrzebne, aby czuć się bezpiecznie. W trakcie warsztatów plastycznych pt. „Co łączy dziecięcia i igloo?” uczestnicy, na podstawie przeprowadzonej dyskusji, tworzą swoje własne projekty plastyczne bezpiecznych baz.

W drugiej sali, nazwanej „Schrony na świecie”, prezentowane są fotografie schronów z różnych szerokości geograficznych, co pozwala dostrzec różnorodność tego typu budowli. Znajduje się tu też kilkuminutowy film animowany, wprowadzający do tematyki i opowiadający o ciekawych przykładach schronów. Ta przestrzeń jest świetną podstawą do podjęcia dyskusji na temat współczesnych zagrożeń. Można tu zwrócić uwagę na inicjatywy różnych państw oraz inwestycje prywatne związane z budownictwem ochronnym, na wyjątkowe miejsca, jak Globalny Bank Nasion, mieszczący się w norweskim archipelagu na wyspie Spitsbergen. Od 2020 r. często poruszanym w tym kontekście zagadnieniem jest pandemia choroby COVID-19, dotykający każdego z nas globalny kryzys, jego skutki, emocje i postawy społeczne z nim związane. Koncepcja sali i podejmowane tu tematy są zgodne z pierwszą zasadą interpretacji Tildena (2019)¹⁰.

¹⁰ O potrzebie nawiązywania do aktualnych wydarzeń, o wykorzystywaniu analogii i podobieństw jako ważnych składowych opowieści, o odnoszeniu się za pomocą przykładów lokalnych do zagadnień globalnych – zob. Nowacki (2005, s. 70-72).

Rys. 7. Fragment wystawy „Stan zagrożenia” w schronie na os. Szkolnym 37 (fot. Tomasz Kalarus, wł. Muzeum Krakowa)

Pod szklanym kloszem w kolejnej sali znajduje się makieta, która obrazuje pożądaną w latach 80. XX w. stan schronu. Służy ona do celów edukacyjnych – oglądając układ, elementy i wyposażenie miniaturowego schronu, można dostrzec duży kontrast w stosunku do przestrzeni schronu zwiedzanego. To skłania do refleksji nad stanem przygotowania budowli ochronnych w Polsce lat 50. XX w.

„Uwaga! Alarm!” to tytuł ostatniej przestrzeni wystawy¹¹. Znajdują się tu lustra z dziesięcioma pytaniami do zwiedzających, np.: „Jak byś się czuł, wiedząc, że schodząc do schronu po raz ostatni, widzisz okolicę w znanym sobie kształcie?”, „Jak byś się czuł, gdyby poza schronem pozostali Twoi bliscy?”, „Jak byś się czuł, wiedząc, że zapasy wody pitnej w schronie starczą jeszcze tylko na jeden dzień?” (zob. rys. 7). Nie wiemy, jak postąpilibyśmy i jakie emocje towarzyszyłyby nam podczas alarmu i ewakuacji do schronów oraz w czasie przebywania w schronie. Jednak zadawane pytania mają zachęcić odbiorców do zastanowienia się nad tym – zabieg wpisuje się szczególnie w czwartą zasadę interpretacji Tildena (2019). Ci, którzy zechcą pozostawić w tym miejscu swoją myśl lub opinię, mogą to zro-

¹¹ Nazwa segmentu nawiązuje do polskiego filmu instruktażowego pt. „Uwaga! Alarm”, scenariusz i reżyseria: Wiesław Drymer, Wytwórnia Filmów Oświatowych, 1963 r. Materiał pokazuje, jak należy się zachować podczas alarmu przeciwlotniczego.

bić, korzystając z tablicy znajdującej się przy wyjściu z sali. Muzeum skrupulatnie gromadzi odpowiedzi. Zawierają one m.in. przemyślenia dotyczące wpływu przebywania w schronie na ludzką psychikę („Po kilku dniach przebywania tutaj psychika ludzka uległaby kompletnej dewastacji [...]”) czy nadzieje na świat bez wojen. Wywołanie refleksji w postaci nadziei na świat bez wojen oddaje jeden z celów interpretacji, jakim jest nadawanie większego znaczenia przyszłości (zob. Beck i Cable, 2002).

Warta przytoczenia jest opinia zamieszczona na tablicy 29 lutego 2020 r.:

Nie da się udzielić jednoznacznej odpowiedzi na zadane pytania z jednej prostej przyczyny... Nie będąc w sytuacji zagrożenia, nasz umysł nie jest zmuszony do szybkiego reagowania i podejmowania skrajnych decyzji. Brak napięcia emocjonalnego (które towarzyszy w sytuacjach niebezpiecznych, trudnych i niezrozumiałych) również nie pozwala dać tych wszystkich odpowiedzi. Jesteśmy wolni, żyjemy w świecie pięknym, zróżnicowanym, choć skomplikowanym. Jesteśmy w zasadzie szczęśliwi. I tylko czasem... w zderzeniu z historią przychodzi refleksja: Co by było, gdyby... ? Oby nigdy nie było...

Słowa te zostały napisane na niecały miesiąc przed ogłoszeniem w Polsce stanu epidemii (Rozporządzenie Ministra Zdrowia, 2020) – wówczas nabrały zupełnie innego wymiaru. Z kolei 6 listopada 2020 r. (dzień przed wprowadzeniem kolejnych obostrzeń w kraju) zamieszczono tu wpis, którego autor określił dom jako „schron” w sytuacji pandemii:

Ostatni dzień wolności, kiedy możemy odwiedzać muzea i uczyć się w szkołach. Udajemy się do schronu – naszego domu – pełni nadziei, że pandemia wkrótce się skończy, a nasze życie wróci do normalności.

Autor innej refleksji zwrócił uwagę na wpływ lockdownu na ludzką psychikę:

Okres dwóch czy trzech miesięcy pandemii potwierdził, że człowiek odosobniony lub przebywający z innymi w małych pomieszczeniach będzie miał problemy psychiczne [...].

7. Edukacja, zwiedzanie i działania wokół projektu

Bardzo ważnym elementem działań Muzeum Nowej Huty – oddziału Muzeum Krakowa wokół tematu nowohuckich schronów jest edukacja. Brak centrum Podziemnej Nowej Huty, w którym znajdą się podstawowe, wprowadzające informacje, jest problematyczny. W tym zakresie muzealni edukatorzy posiłkują się jednak ekspozycją „Atomowa groza. Schrony w Nowej Hucie”, prezentowaną

w Muzeum Nowej Huty¹². Obecnie nowohucki oddział Muzeum Krakowa dysponuje więc zasobem w postaci 2 wystaw¹³ (Muzeum Nowej Huty i Podziemna Nowa Huta są od siebie oddalone o ok. 15 minut spacerem) i oferuje oprowadzanie i lekcje muzealne realizowane w przestrzeni każdej z nich.

Dla zainteresowanych budownictwem schronowym oraz szerzej zimną wojną i towarzyszącą jej propagandą przygotowane są zajęcia i oprowadzanie po „Atomowej grozie”. Z kolei ci, którzy chcą poznać bardziej uniwersalne konteksty, zapraszani są do Podziemnej Nowej Huty. Oczywiście zarówno w jednej, jak i w drugiej lokalizacji poruszane są zagadnienia częściowo tożsame – jest to kwestia rozłożenia akcentów i wykorzystania dostępnych narzędzi aranżacyjnych. Jednak najbardziej atrakcyjnym i cieszącym się największym zainteresowaniem wariantem jest odwiedzenie dwóch wystaw (a zarazem dwóch schronów), które poleca się rozpoczynać, ze względów narracyjnych, od „Atomowej grozy”. Oba miejsca można zwiedzić w cenie 1 biletu – w ramach „Trasy nowohuckiej”. Jeśli jest to zwiedzanie z przewodnikiem lub edukatorem, mniej więcej 30-40 min zajmuje spacer między lokalizacjami, podczas którego odbiorcy poznają elementy infrastruktury schronowej w przestrzeni dzielnicy. W zależności od potrzeb i zainteresowań spacer można poszerzyć o liczne aspekty związane z historią oraz architekturą Nowej Huty. Dla zwiedzających samodzielnie muzeum przygotowało mapkę z dwiema propozycjami spaceru.

Równie istotną bazą i inspiracją w obszarze edukacji jest powstały scenariusz dotyczący kompletnego projektu oraz praktyczne doświadczenia pracowników muzeum. Dzięki temu, w zależności od charakteru zajęć i preferencji gości, poszerzają oni opowieść, rozmowę o wybrane konteksty i zagadnienia, które obecnie nie mają swojego przełożenia w przestrzeni wystaw. Co warto tu zauważyć, Marek Nowacki wśród najważniejszych zasad interpretacji wskazuje nawiązanie do doświadczenia zwiedzających, a znaczny wpływ na skuteczność tego zabiegu ma trafny, dostosowany do danej grupy słuchaczy dobór prezentowanych treści (Nowacki, 2005, s. 69).

W 2020 r. do oferty edukacyjnej Muzeum Krakowa została wprowadzona lekcja online „W cieniu żelaznej kurtyny”, dotycząca zimnej wojny, schronów i sytuacji zagrożenia. Lekcja zawiera elementy angażujące uczniów, takie jak próba nadania

¹² Docelowo schron znajdujący się w siedzibie Muzeum Nowej Huty, stanowiący część wystawy „Atomowa groza. Schrony w Nowej Hucie”, nie będzie częścią projektu Podziemna Nowa Huta. Za taką decyzją stoi planowana modernizacja budynku dawnego kina Światowid i dostosowanie go do potrzeb nowoczesnej placówki muzealnej, czemu ma towarzyszyć stworzenie wystawy stałej.

¹³ Poza schronami udostępnianymi przez Muzeum Krakowa, w Nowej Hucie można także zwiedzić schrony pod Centrum Administracyjnym dawniej Huty im. Lenina (z Fundacją Promocji Nowej Huty lub z Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii „Rawelin”) i schron pod Szpitalem im. Stefana Żeromskiego (z Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii „Rawelin”). Schron pod Szpitalem im. Stefana Żeromskiego został nagrodzony w 20. plebiscycie Wielkie Odkrywanie Małopolski w kategorii „Atrakcje Turystyczne”.

Rys. 8. Wylaz z tunelu ewakuacyjnego, os. Szkolne 33 (fot. Tomasz Kalarus, wł. Muzeum Krakowa)

pozytywnego lub negatywnego wydźwięku wskazanemu zdaniu (w celu objaśnienia mechanizmów propagandy) czy burza mózgów dotycząca współczesnych zagrożeń oraz możliwości ochrony przed nimi i zapobiegania im. Podkreślana jest tu m.in. konieczność dbania o bezpieczeństwo swoje i innych w sytuacji trwającej pandemii oraz kwestia ostrożnego, bezpiecznego korzystania ze świata cyfrowego. Zabieg wpisuje się szczególnie w pierwszą i czwartą zasadę interpretacji Tildena (2019). Na formę zdalną zostały także „przełożone” wspomniane już warsztaty plastyczne dla najmłodszych pt. „Co łączy dziecięta i igloo?”, podczas których uczestnicy, zainspirowani pogawędką o bezpiecznych kryjówkach zwierząt i ludzi, tworzą swoje własne projekty plastyczne bezpiecznych baz.

W 2021 r. Muzeum Nowej Huty rozpoczęło projekt WYŁAZimy w Hucie, obejmujący przygotowanie wykazu zachowanych w dzielnicy wylazów schronowych¹⁴ (zob. rys. 8) – z uwzględnieniem ich lokalizacji, dokumentacji fotograficznej i stanu zachowania. Projekt jest realizowany we współpracy z Biurem Miejskiego Konserwatora Zabytków, Instytutem Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii „Rawelin”. Poza celami badawczymi i dokumentacyjnymi jest to dobra okazja do wzmocnienia lokalnej świadomości dotyczącej zimnowojennego dziedzictwa w przestrzeni dzielnicy (poprzez informowanie o inicjatywie, postępach w pracach), inspirująca nowohucian do samodzielnego odkrywania najbliższego otoczenia. Uwrażliwianie odbiorców na wartość otaczającego ich dziedzictwa jest jednym z istotnych celów interpretacji (zob. Beck i Cable, 2002).

Obecnie trwają prace nad rozszerzeniem oferty edukacyjnej Podziemnej Nowej Huty o kolejne pozycje. Za istotny temat uznano tu kwestię zagrożeń, w tym zagrożeń XXI w., i uświadamiania, jak ważna jest szeroko rozumiana ostrożność i umiejętność właściwego postępowania w sytuacjach awaryjnych. W planach jest też przygotowanie warsztatów podkreślających wyjątkowość sytuacji zagrożenia i w tym kontekście podjęcie zagadnienia wartości niematerialnych oraz ulotności rzeczy materialnych, którymi się otaczamy (być zamiast mieć). Rozważane jest również poruszenie tematu sztuki przetrwania i zaproszenie do pogawędki osób mających praktyczne doświadczenia w tym zakresie.

8. Wnioski i refleksje

Omówione tu zagadnienia związane z obszarem ekspozycyjnym i edukacyjnym projektu Podziemna Nowa Huta pozwalają zauważyć, iż założenia, cele i realizacja projektu są mocno osadzone w teorii interpretacji dziedzictwa. Poszczególne działania wpisują się w kluczowe zasady interpretacji – te określone przez Tildena, ale także te formułowane przez innych teoretyków (Beck i Cable, 2002; ICOMOS, 2008). Projekt został zaplanowany w taki sposób, by ukazać obrany temat całościowo, z uwzględnieniem różnych kontekstów i okoliczności, ukrytych znaczeń. Jego istotną składową są zabiegi mające na celu odwoływanie się do doświadczeń odbiorców, do aktualnych problemów i wydarzeń, wzbudzające refleksje czy skłaniające do poszerzania wiedzy.

Zdaniem autorki niniejszego tekstu – kuratorki wystawy „Stan zagrożenia” i osoby odpowiedzialnej za projekt pod względem merytorycznym – decyzja

¹⁴ Częściami składowymi schronów były wyjścia ewakuacyjne z szybami wylazowymi zakończonymi stalowymi lub betonowymi pokrywami, a w późniejszym okresie – konstrukcjami z betonu i siatki.

o realizacji projektu Podziemnej Nowej Huty na podstawie teorii interpretacji dziedzictwa była niezwykle trafna i otworzyła przed muzeum wiele możliwości zarówno ekspozycyjnych, jak i edukacyjnych. Pozwoliło to pracownikom muzeum spojrzeć na poruszane zagadnienia z różnych perspektyw i odkryć je na nowo, dostrzec w nich uniwersalia. Zadziałało stymulująco na ich wrażliwość, ciekawość, emocje, wpłynęło na charakter oraz zakres podjętych prac i działań¹⁵.

Projekt funkcjonuje obecnie w ograniczonym zakresie, w postaci wystawy „Stan zagrożenia” i „z pomocą” wystawy „Atomowa groza. Schrony w Nowej Hucie”, a zespołowi muzeum zależy na powstaniu ekspozycji w pozostałych lokalizacjach. Jednak obrane cele można w pewnym stopniu wcielać w życie. Dużą rolę odgrywa tu przewodnik lub edukator – w przypadku zwiedzających i grup szkolnych decydujących się na takie usługi i związane z nimi opłaty. To on prowadzi narrację, wzbogaca zwiedzanie, lekcje czy warsztaty o wybrane konteksty, zadaje pytania, słucha, prowadzi dialog. Powinien być otwarty na reakcje zwiedzających, uważnie obserwować zjawiska, śledzić wydarzenia ze świata i na bieżąco wykorzystywać zdobytą wiedzę. O interdyscyplinarności interpretacji dziedzictwa, a także o konieczności poszerzania wiedzy przez interpretatora napisał Tilden (2019) w trzeciej zasadzie interpretacji: „Interpretacja jest sztuką obejmującą wiele dziedzin. Każdej zaś sztuki do pewnego stopnia można się nauczyć” (por. Beck i Cable, 2002; ICOMOS, 2008)¹⁶.

Zróznicowana opowieść zbudowana wokół nowohuckich schronów, zawierająca zarówno elementy informacyjne, jak i interpretacyjne, obejmująca też zagadnienia związane z historią Nowej Huty, okresem zimnej wojny, popkulturą, schronami na świecie czy współczesnymi zagrożeniami, stanowi propozycję o dużym potencjale. Zwiększa szanse na zainteresowanie tematem szerokiego grona odbiorców – z Krakowa, Polski i zagranicy (por. Pasternak, 2018, s. 52).

Bibliografia

- Beck, L., Cable, T. (2002). *Interpretation for the 21st Century. Fifteen guiding principles for interpreting nature and culture*. Sagamore Publishing
- Hajduk, J., Piekarska-Duraj, Ł., Idziak, P., Waciega, S. (2014). *Lokalne muzeum w globalnym świecie. Poradnik praktyczny*. Małopolski Instytut Kultury
- ICOMOS. (2008). *The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites*. ICOMOS. Retrieved from http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf
- Klimek, A. (2019). *Podziemna Nowa Huta. Przewodnik*. Muzeum Krakowa

¹⁵ O odkryciu muzeum – swojego miejsca pracy na nowo – zob. Hajduk i in. (2014).

¹⁶ O pasji i odpowiednich kompetencjach przewodnika jako warunku efektywnej interpretacji – zob. Nowacki (2005, s. 74-77).

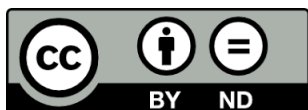
- Mierzwa, T. (2015). Schrony Terenowej Obrony Przeciwlotniczej w Nowej Hucie. *Światowid. Rocznik Muzeum PRL-u w Krakowie*, t. 2, 141-159
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2014). *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa*. Proksenia / KulTour.pl
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2019). Interpretacja dziedzictwa we współczesnej turystyce kulturowej. Cele i założenia, poziomy i wymiary programów, rodzaje podejmowanych działań. *Turystyka Kulturowa*, 6, 61-102
- Moscardo, G., Ballantyne, R., Hughes, K. (2007). *Designing interpretive signs: principles in practice*. Fulcrum Publishing
- Nowacki, M. (2005). Interpretacja dziedzictwa w pracy przewodnika i pilota wycieczek. W: Z. Kruczek (red.), *Pilotaż i przewodnictwo – nowe wyzwania. Materiały z II Forum Pilotażu i Przewodnictwa. Warszawa, 14–15 października 2005* (s. 67-80). Proksenia
- Nowacki, M. (2020). Interpretacja dziedzictwa w XXI wieku: kreatywność, ko-kreacja i publiczny dyskurs w ekonomii doświadczeń. *Turystyka Kulturowa*, 3(114), 12-40
- Pasternak, A. (2018). Trasa turystyczna po schronach Nowej Huty – narzędzia i metody projektowania. *Światowid. Rocznik Muzeum PRL-u w Krakowie*, t. 5, 37-53
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii. Dz.U. 2020, poz. 491
- Tilden, F. (2019). *Interpretacja dziedzictwa*. Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT
- Uchwała nr 858/52 Rady Ministrów z 10 października 1952 r. w sprawie stosowania przedsięwzięć terenowej obrony przeciwlotniczej w budownictwie. Archiwum Rady Ministrów
- Uchwała nr 34/58 Rady Ministrów z 15 lutego 1958 r. w sprawie projektowania i budowy schronów w nowym budownictwie. Archiwum Rady Ministrów
- Uchwała nr 253/60 Rady Ministrów z 28 lipca 1960 r. w sprawie zaniechania stosowania przepisów terenowej obrony przeciwlotniczej w nowym budownictwie. Archiwum Rady Ministrów
- Wiatrowski, W., Zabawa, E., Dziób, E., Antczak, R., Szczęsny, K., Uchman, H., Mularz, Z. (1968). *Materiały do szkolenia służby schronowej oddziału samoobrony*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej
- Zarzycka, K. (2016). *Rozgryźć dziedzictwo. Podręcznik dobrych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym*. Narodowy Instytut Dziedzictwa
- Zarzycka, K., współpraca: Łepkowska, B., Sztwiertnia, M., Idziak, P., Wacięga, S., Żurek, S. (2017). Scenariusz wystawy „Schrony Nowej Huty – dziedzictwo zimnej wojny”

The Nowa Huta Underground project. Cold War shelters and heritage interpretation

Abstract. The aim of the Nowa Huta Underground project is to provide access to several Cold War shelters in Nowa Huta for exhibition purposes. The article aims to analyse how heritage interpretation methods are used in the project to facilitate exhibition and education. Through desk research and participation in the project the author was able to collect information about the

project's history, its main goals, scenarios, implementation, accompanying activities and about the history of air-raid shelters in Poland and in Nowa Huta. The first shelter (the first stage of the project) was opened to visitors on February 28, 2019, featuring an exhibition entitled "State of Emergency". It is accompanied by educational events, such as tours, museum lessons, walks and workshops. There are plans to organize further exhibitions and develop new educational tasks. The issues addressed in the article show that the assumptions and goals of the project and the way it has been implemented are firmly rooted in the theory of heritage interpretation, and the Nowa Huta Underground is a proposal with great potential.

Keywords: shelter, heritage interpretation, Cold War, Nowa Huta, exhibition, education, threat, security

Copyright and license: This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0) License, <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>